

Kot središče občine s približno 17.000 prebivalci ima torej Litija celo vrsto upravnih in kulturno-prosvetnih funkcij, ki ji skupaj z gospodarskimi dajejo značaj submezoregionalnega centra v Ljubljanski mezoregiji, oziroma osrednje-slovenski makroregiji. Vpliv Litije kot centralnega naselja ne sega povsod do meja občine. Meje se ujemajo na severu in severo-vzhodu. Naselja v vzhodnem delu občine gravitirajo k Zagorju. Na zahodu je že močan vpliv Ljubljane, na jugu pa je mejo težje določiti, ker ima jugovzhodni del občine svoj lokalni center — Gabrovko. Upoštevati pa je treba, da je Litija sama močno navezana na Ljubljano. K tesnejši povezavi so veliko pripomogle prometne zveze. Navezanost na Ljubljano dokazujejo: obisk srednjih in visokih šol, zaposlitev, obisk bolnišnic in zdravnikov — specialistov, večji nakupi, obiski kulturnih, zabavnih in športnih prireditev itd. Litija pa bo dobila močno vzpodbudo z zasavsko cesto, saj ji bo z dobro cestno povezavo omogočen še hitrejši razvoj.

Mirko Pak

Zgornje Dravsko polje — Sodobni družbenogeografski procesi

Ceprav je Zgornje Dravsko polje za kmetijstvo ena najbolj ugodnih pokrajin v Sloveniji, najdemo o njej v novejši geografski literaturi zelo malo napisanega. Še najbolj izčrpno ga je orisal prof. Melik in knjigi Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Več razprav je napisal Mavricij Zgonik, ki pa se kmetijstva in z njim povezanih problemov prebivalstva ni lotil. Podrobneje so geomorfologi raziskali Zgornje Dravsko polje, vendar rezultate teh raziskav še niso natisnili. Hitra rast industrije v večjih in manjših centrih, zlasti še v na robu polja ležečem Mariboru, povzroča hitre spremembe v kmetijstvu te pokrajine in s tem tudi v njegovi fiziognomiji. Ob podpori Kidričevega sklada so proučili družbeno-geografski razvoj pokrajine, nekaj rezultatov teh raziskav pa bomo prikazali v tej razpravi.

Zgornje Dravsko polje se širi kot nadaljevanje Mariborske ravnine med Razvanjem in Dogošami proti jugu, obdano s Pohorjem na zahodu, Slovenskimi goricami na vzhodu ter Savinjskimi in Halozami na jugu. Samo na skrajnem jugovzhodu se ravnina nadaljuje prek Drave med Ptujem in Halozami na Ptujsko polje. Površnemu opazovalcu je mejo med obema poljema težko potegniti, zlasti še zato, ker Drava sama pokrajinama ne more biti dovolj dobra meja. Tudi v geografski literaturi razmejitve med obema poljema ni enotna, zato bi se ob njej nekoliko dalje pomudili. Zgonik postavlja mejo nekako na cesto med Ptujem in Lovrencem (1), s čimer dodaja najbolj južni del pokrajine Ptujskemu polju. Isto raz-

LITERATURA IN VIRI:

1. Rakovec Ivan: Morfološki razvoj v območju posavskih gub, Geografski vestnik, Ljubljana 1931.
2. Melik Anton: Posavska Slovenija, Ljubljana 1959.
3. Kresal France: Razvoj Predilnice Litija, Litija 1961.
4. Planinc Anton — Wester Josip: Nekdanje brodarstvo po Savi, Carniola, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana 1914.
5. Meteorološki godišnjak I. (1952 do 1957), Beograd.
6. Meteorološki godišnjak II. (1948 do 1962), Beograd.
7. Letna poročila Hidrometeorološkega zavoda SRS.
8. Podatki litijskih tovarn, Turističnega društva, Gozdnega obrata, Kmetijske zadruge, Železniške postaje in Občinske skupščine Litija.
9. Uradni popisi prebivalstva za leto 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1931, 1948 in 1953 ter podatki Demografskega oddelka Zavoda SRS za statistiko v Ljubljani.

mejitvev je možno najti še v nekaterih razpravah ter celo na stenski karti Slovenije (2). Ob podrobni proučitvi družbeno-geografskih razmer in pregledu morfologije pa moramo mejo le predstaviti na Dravo. Dravske terase z začetkom pod Miklavžem na severu se nadaljujejo vse do Lancove vasi in Vidma na jugu, razširi se nekoliko samo aluvialna ravnina. Enotno je Zg. Dravsko polje vse do Drave tudi v družbeno-geografskem pogledu. Tukaj prevladujejo velike in srednje kmetije, v kmetijski produkciji pa žitarice in krompir, medtem ko je posest na Ptujskem polju zaradi gostejše naseljenosti v vseh naseljih mnogo manjša, manjše so njive, produkcija pa je usmerjena v žitarice in nekatere specialne kulture (čebula), medtem ko je krompirja malo.

Zg. Dravsko polje sestavljajo štirje prirodni deli, ki nudijo zaradi svoje raznolikosti različne pogoje za kmetovanje. Najbolj obsežen je osrednji prodni del polja, ki je kljub tanki prsti pretežno v njivalih. Samo na osrednjem najbolj vzpetem delu, kjer je plast prsti najtanjša, se širi gozd. Zgonik izloči ta del polja kot poseben peti sestavni del (3). Vzhodno od tod spremlja pod prvo diluvialno teraso Dravo v vsej njeni dolžini aluvialna ravnina, kjer prevladujejo zaradi nizke lege pašniki in travniki, samo na najbolj vzpetih delih se v zadnjih letih pojavljajo njive. Za gospodarsko izrabo je ta del polja najmanj zanimiv, še posebno zaradi svoje majhne površine. Zahodno od prodnega osrednjega dela polja se vleče vse od Radvanja na severu ter do obeh Polskav in

Strgojnce na jugu izgonska pokrajina. Tukaj prevladujejo travne površine v najnižjih delih na vzhodu, na vzpeti ilovnati glineni terasi pa se poleg številnih njiv javljajo tudi sadovnjaki. Se večje so travne površine na skrajnem jugu, v Čreteh. Njive so tukaj redke. Na najbolj vzpetem svetu so obsežni pašniki, na nekoliko bolj namočenem, travniki, na najbolj nizkem mokrotnem svetu pa najdemo že pravo močvirje.

Tako pestra prirodna sestava je pogojila nastanek naselij različnih tlorisov ter njih položaj, še posebno pa razdelitev zemljišča po naseljih in v okviru naselij med same kmetije. Zemljišča kmečkih naselij obsegajo vsaj dve kulturni kategoriji, ako so možnosti, tudi tri. Kolikor to ni bilo mogoče, so kmetije že zgodaj težili po tistem zemljišču, ki ga doma niso imeli. Današnja podoba zemljiško posestne razdelitve je velikokrat posledica takšnih teženj. Zemljišče je bilo na Zg. Dravskem polju razdeljeno med kmete prav glede na velikost in lego posameznih kulturnih kategorij. Največ kmečkih naselij ima zaradi ravninskega površja in zaradi obsežnih, za njive primernih površin, zemljišče, razdeljeno na delce. Razdelitev zemljišča na delce imajo vsa naselja nad dravsko teraso. Ta imajo v posesti travni svet na aluvialni ravnini Drave ter njive nad prvo teraso, samo nekatera tudi gozd na osrednjem delu polja. Enako zemljiško razdelitev pa imajo tudi naselja, ki so nastala kasneje v gozdnih krčevinah na najbolj vzpetem delu polja. Delež njiv je leta 1963 znašal v vseh naseljih omenjenega področja okrog 50%. Ob slabši obdelovalni tehniki in slabšem gnojenju zaradi pašne na vaških gmajnah, kar je vse zmanjšalo pridelok, je bil v preteklem stoletju delež njiv večji. Leta 1825 je znašal okrog 73%, leta 1900 pa še vedno okrog 60%. Zaradi velikega deleža njiv so kmetije tukaj velike, večji kakor na ostalih delih polja pa je zaradi debelejšje prsti tudi hektarski donos.

Tudi zemljišča naselij severno in del zemljišč naselij zahodno od tod so bila razdeljena na delce. Vendar so njive tukaj manjše, posest posameznih kmetov pa je bila že leta 1825 mnogo bolj pomešana kakor posest kmetov v naseljih vzhodno od tod. Velik del zemljišča je tukaj v travi.

Na vsem zahodnem delu Zg. Dravskega polja, kjer se svet vzpenja v glineno ilovnato teraso, je zemljišče razdeljeno med kmete v nepravilnih delcih, ponekod celo v grudah. Največ je tukaj travnikov, njive se drže samo najbolj vzpetih sušnih delov. Že leta 1825 najdemo tukaj najmanjši delež njiv na Zg. Dravskem polju, okrog 41%, medtem ko je bilo travnih površin 25,6%. V gospodarstvu so ta naselja močno vezana na izrabo podpohorskih gozdov, kar se vidi iz njihovega velikega deleža tukaj, leta 1825 25,1%, v primerjavi z deležem gozda v ostalih naseljih Zg. Dravskega polja.

Na južnem delu Zg. Dravskega polja se dosledno javlja razdelitev zemljišča na proge. Zem-

ljišče posameznih katastrskih občin sega tukaj od najbolj mokrotnega južnega dela polja, ki je ves v travi in grmovju, do osrednjega prodnega dela, ki je ves v njivah. Naselja so nastala na meji med geološko različnima deloma ravnine, zemljišče posameznih kmetij pa se vleče od juga proti severu v sklenjeni progi. Južno od naselij ležijo najprej bolj sušni pašniki, še južneje pa je zemljišče razdeljeno med kmete brez reda.

Že pred letom 1825, za katerega imamo katastrski popis in lahko po njem sledimo razvoju posestnih razmer ter s tem vsem ostalim elementom gospodarskega razvoja pokrajine, so se na Zg. Dravskem polju dogajale spremembe v kmetijstvu, kar se je najmočnejše kazalo v intenzivnosti in obliki izrabe zemljišča. Zaradi velikih obdelovalnih površin so prevladovali veliki posestniki. Ob ekstenzivnem načinu kmetovanja so lahko vso zemljo obdelali samo z velikim številom delovne sile. Razen tega je ekstenzivnost gospodarjenja zahtevala obdelavo vsega razpoložljivega zemljišča. Leta 1825 je bilo na vsem južnem delu polja 57,7% zemljišča v njivah, največ v katastrskih občinah z velikim, za njive primernim zemljiščem. Sredi prejšnjega stoletja so zaradi večjega pridelka trave, kar so dosegli z boljšim oskrbovanjem travnikov, pričeli opuščati najslabše njive na najbolj vzpetem prodnem delu polja. Na tej tanki prsti so namreč vsakih nekaj let sadili srakonogo, s čimer so dobili zrnje za perutnino in slamo za govedo. To zemljišče, ki so ga še leta 1825 vodili kot njive, je prerastel gozd. S tem se je njivska površina na vsem Zg. Dravskem polju zmanjšala do leta 1900 za 8,2%. Na vzhodnem in osrednjem delu polja, kjer je bilo največ njiv, se je njih površina skrčila za 13%, na južnem za 13,1%, medtem ko se je na zahodu in severu, kjer je bilo njiv manj, delež teh celo neznatno povečal. S tem da so kmetije pustili najslabše njive zarasti v gozd, so pridobili toliko potrebne gozdne površine. Intenzivno steljarsjenje je v njih izredno stanjšalo plašt prsti, s čimer se je močno zmanjšala možnost ponovnega spreminjanja teh zemljišč v njive. Današnje gozdne steze kažejo parcelacijo nekdanjih njiv na delce, prav močno pa so povsod ohranjeni sledovi ogofov.

V drugi polovici prejšnjega stoletja se je vzporedno s spreminjanjem kulturnih kategorij pričela drobitev posesti. Veliko Polancev se je zaposlilo pri gradnji železnice in tam kasneje kot železničarji, v prvi vrsti oni brez zemlje in kočarji. Ti mali kmetje so se lahko preživljali samo z dodatnim delom pri velikih kmetih, ki so jim pomagali še otroci, ker zaradi nedeljivosti kmetij niso imeli zemlje. Ko so tudi ti pričeli delati na železnici, je delovne sile še bolj primanjkovalo. Posledica tega je bilo nadaljnje spreminjanje njiv v travnike in pašnike ter prodaja zemljišča. Zemljo, zlasti njive, so kupovali Polanci, ki so jih imeli premalo. Prodaja je potekala v okviru samih naselij, kakor tudi med sosednjimi naselji. Kmetje iz podpohorskih naselij so kupovali njive kmetov z osrednjega dela polja, medtem ko so

kmetije iz osrednjega dela kupovali travnike na zahodnem in prav veliko na južnem delu polja. Leta 1925 ne zasledimo v posameznih katastrskih občinah še skoraj nobene parcele v lasti posestnikov iz drugih katastrskih občin. Do leta 1963 pa je posest posestnikov nedomačinov v nekaterih katastrskih občinah že močno narasla. v Rogozi na 27,3%, Slivnici 33,1%, Ješenci 34,4%, Starošincih 25,1%, Seli 24,9% in Zgorajjih Jablanah 14,7 odstotkov.

Manjše število delovne sile in manjša potreba po obdelovalnem zemljišču sta povzročila krčenje posesti. Povprečna velikost posesti je znašala leta 1825 v Rogozi 15,49 ha, Dogošah 12,03 ha, Slivnici 6,67 ha, Staršah 11,58 ha, Ješenci 11,77 ha, Seli 7,30 ha, Zg. Jablanah 8,27 ha in Starošincih 10,37 ha. Del zaposlenih izven kmetijstva se je odselil v bližino delovnega mesta, del pa je ostal v domačih naseljih. Kolikor ti do takrat zemlje niso imeli, so si kupili parcelo, postavili na njej dom nekmečkega videza in s tem povečali število malih posestnikov.

Razkroj kmečke posesti se je stopnjeval z razvojem industrije v Mariboru in z razvojem mesta samega. Ptuj, ki je v tekmi z Mariborom zaostal v razvoju, je na svojo agrarno okolico komaj kaj vplival. Prav nobenega vpliva pa niso imeli nanjo današnji manjši industrijski centri na polju samem, saj je industrija v njih nastajala šele v tem stoletju ter se močneje razvijala po osvoboditvi.

Zgornje Dravsko polje je bilo s svojimi velikimi naselji, ki so iz Maribora hitro dostopna, najbolj ugoden rezervoar delovne sile. Zlasti iz naselij ob železnici so ljudje že zgodaj pričeli v večjem številu hoditi na delo v mesto. V začetku so hodili na delo v mesto v glavnem oni brez zemlje ter kočarji, kasneje mali posestniki, po letu 1955 pa tudi otroci srednjih in velikih kmetov. Tisti, ki zemlje niso imeli ali so je imeli premalo, so se zaposlili v mestu kot nekvalificirana delovna sila in so šele kasneje pridobivali kvalifikacijo, kar je bilo velikokrat združeno z njihovo preselitvijo v mesto. Veliki kmetje so svoje otroke šolali. Po končanem šolanju so ti domači kraj zapustili in tako še zmanjšali število domače delovne sile. Pomanjkanje delovne sile ob delovnih konicah so nadomestili z delavci iz agrarno zaostalih, od mesta bolj odmaknjenih področij, predvsem iz Haloz.

Tehnika obdelovanja se je nadalje izpopolnjevala, medtem ko je mehanizacija zaostajala za razvojem. Še nadalje so se krčile obdelovalne površine, hkrati pa se je pojavljala bolj ekstenzivna obdelava že obstoječih zemljišč. Do leta 1963 se je delež njiv na vsem polju ponovno zmanjšal na 42,8%. Najmočneje se je ta delež zmanjšal na osrednjem in vzhodnem delu polja, na 49,5%, vendar je zaradi ugodnega zemljišča tukaj še največji. Najnižji je bil tega leta delež njiv na severnem in zahodnem delu polja 34,7%. Deagrarizacija je posegla najhitreje in najmočneje v tista naselja, ki so imela za obdelavo najmanj primerne zemljišča ter najbolj ugodno posestno

strukturo. Najmanj se je delež njiv po letu 1900 zmanjšal na južnem delu polja, na 44,6%. Na račun njiv so se na vsem polju povečale travne površine za 0,6%, še posebno močno pa se je spremenila struktura teh v prid travnikom. Stopnja deagrarizacije je bila zlasti še do pred nekaj leti odvisna v veliki meri razen od oddaljenosti od mesta tudi od ugodnosti posestne strukture, torej velikosti kmetij in kulturnih kategorij, ki so jih kmetije imele, ter od velikosti in razporeditve parcel.

Deagrarizaciji so najhitreje podlegla ona kmečka naselja v bližini Maribora, kjer je bilo njiv najmanj in kjer je bilo najmanj velikih posestnikov. Rogozi, Ješenci in Slivnici njiv primanjkuje, zato so se kmetije zelo hitro drobile. V Bohovi in Dogošah pa se je zaradi velikih njivskih površin ohranila posestna struktura nekako do leta 1960 skoraj nespremenjena. Hitro se je drobila posest v podpohorskih naseljih z malo njiv, medtem ko se je ugodnejša posestna struktura obdržala še do danes na vzhodnem delu polja. Kmetje so tukaj svojo produkcijo prilagodili potrebam trga. Leta 1963 je znašala povprečna velikost posesti v Rogozi 1,01 ha, Slivnici 2,15 ha, Dogošah 2,21 ha, Ješenci 3,23 ha, Staršah 3,60 ha, Loki 3,73 ha in Skorbi 3,50 ha.]

V okviru zemljiške razdelitve na proge na južnem delu polja se je posest najmanj spreminjala. Kmetje so prodajali travnike, ki niso bili v sklopu teh prog, in njive izven njih. Tudi otrokom dajejo za gradnjo parcele izven sklenjene proge. Tukaj je tudi zaradi tega ostal delež velikih in srednjih kmetov precejšen, čeprav je za intenzivno obdelavo tako velikih površin delovne sile premalo.

Na spreminjanje kulturnih kategorij, na intenzivnost obdelave zemljišča ter na drobljenje posesti in v zadnjem času zlasti parcel, vpliva na kmetije tudi položaj zemljišča. Najbolj oddaljene in najteže dostopne parcele, kar je na južnem in zahodnem delu Zg. Dravskega polja izredne važnosti zaradi mokrotnosti, najhitreje podležejo tem vplivom. Pri tem pa ne smemo prezreti važnosti položaja zemljišča glede na poti. Kmetje prodajajo največ parcel prav ob večjih poteh za gradnjo tudi svojim otrokom.

Leta 1963 je bilo na Zg. Dravskem polju od vseh posestnikov 67,3% z manj kakor 3 ha zemlje. Največ, 32,5% je bilo posestnikov z manj kakor 0,5 ha zemlje, ki so imeli v glavnem gradbeno parcelo in vrt. Vendar je bil tega leta na Zg. Dravskem polju delež zemljišča velikih kmetov z nad 10 ha zemlje še vedno velik, 38,1%. Ta velika posest ni povsod intenzivno obdelana. Tam, kjer so se kmetije orientirali v direktno proizvodnjo za na trg, je obdelava bolj intenzivna, močnejša je seveda tudi mehanizacija. Tako je pretežno v naseljih na vzhodnem delu polja, ki je z Mariborom dobro povezan s cesto. Manjši potrošni centri Ptuj, Kidričevo, Rače in Pragersko takšnih teženj niso pospeševali. Še močneje pa se je kmetijstvo specializiralo in na zmanjšanem

zemljišču intenziviralo v tistih naseljih blizu Maribora (Rogozi, Sliivnico, Miklavžu, Hočah), kjer je delež izven kmetijstva zaposlenih izredno velik, in kjer je zaradi priseljenega prebivalstva potrebnja v samih naseljih izredno velika. Prav na takšnih posestvih pa delajo skoraj samo starejši ljudje.

Na južnem, zahodnem in osrednjem delu Zg. Dravskega polja, kjer se ob zmanjšanju delovne sile posest ni bistveno zmanjšala, pa zapažamo ekstenzivnejšo izrabo zemljišča. Proizvodnja se orientira v tiste kulture, ki zahtevajo manj delovne sile. Na južnem delu polja je ta kultura krompir, ki zahteva več delovne sile samo dvakrat na leto. Ob delovnih konicah sedaj pomagajo kmetom pri delu odseljeni otroci. Poleg tega je na njivah vedno več raznih krmnih rastlin, med njimi kljub neugodnim pedološkim in hidrografskim prilikam detelja in lucerna.)

Iz istih razlogov so tudi travne površine slabše izkoriščene. Število živine, ki se je pasla na pašnikih, se je zdavnaj skrčilo, po podružbljenju gmajn leta 1960 pa so pašo povsem opustili.

Kmetje pridelajo za zmanjšano število živine že velik del krme na njivah, kar še pospešuje ekstenzivnejše izkoriščanje travnih površin. Na zahodnem delu Zg. Dravskega polja je pridelek trave odvisen od oskrbovanja vodotokov „izgonov“ in številnih vodnih jarkov, ki dovajajo vodo v bolj sušni dobi leta, v mokrih pa jo odvajajo. Načrtno kolektivno gospodarstvo na izgonih je že zdavnaj opuščeno, zaradi česar se manjša pridelek in kvaliteta trave. Kmetje iz teh naselij prodajajo travnike, medtem ko jih na južnem delu polja puščajo zarasti z grmovjem. Samo načrtna regulacija Polskave in njenih pritokov lahko stanje izboljša. Regulacijo so v okviru družbenega sektorja že pričeli izvajati, vendar pa rezultati povsod niso zadovoljivi.

Med kmečko zemljišče se na vsem polju vrtajo obsežni kompleksni družbene lastnine. Njena jedra so nekdanja veleposestniška zemljišča v Rogozi, Račah, Miklavžu, Sliivnici, Pragerskem, Lovrencu, Ravnem polju, Staršah. Kmetijska produkcija v okviru Agrokombinatov Maribor in Ptuj je usmerjena v glavnem v živinorejo, čemur služijo poleg obsežnih travnih površin tudi posevki po njivah. Zaradi deagrariacije se kompleksni podružbljenih zemljišč hitro večajo, še zlasti hitro na tistih delih zemljišča, ki so od naselij najbolj oddaljeni. Samo tako je možno zmanjšati vedno večje površine ozelenelih njiv, ki jih je veliko zlasti na severnem in zahodnem delu polja, torej tam, kjer je dostop do mesta najhitrejši in kjer je bila že prvotna posestna struktura najmanj ugodna.

Na vsem Zg. Dravskem polju je prebivalstvo po prvem popisu leta 1869 enakomerno naraščalo, najmočneje v tistih delih pokrajine, ki so bili za kmetijstvo najbolj ugodni. Po letu 1948 je v rasti prebivalstva nekoliko zastal južni del polja, od koder se je že zgodaj javljalo odseljevanje. Nekaj je k temu prispevala nedelitev posesti, v še večji

meri pa železnica, ki je vabila ljudi v svet. Kasneje se je temu pridružila še rast industrije v mestih. Večja oddaljenost od Maribora je pospešila odseljevanje tistih, ki so se v njem zaposlili.

Enakomerno rast prebivalstva so spremljali živahni procesi, ki so zlasti po osvoboditvi spreminjali poklicno in starostno strukturo prebivalstva, ter s tem ustvarjali specifične pogoje za razvoj kmetijstva.

Najhitreje so se v mariborski industriji zaposlili prebivalci najbližjih naselij. Naslednji val zaposlovanja je zajel kraje ob železniški progi in ob največjih cestah. Ptuj je postal zaposlitveni center za prebivalstvo ožje agrarne okolice šele v nekaj zadnjih letih, medtem ko je tovarna v Kidričevem pričela obratovati šele leta 1954.

Posledica odhajanja na delo je v prvi vrsti zmanjšanje števila kmečkega prebivalstva, predvsem mladega. Leta 1931 je bilo na vsem Zg. Dravskem polju še 69,5% kmečkega prebivalstva, kar je bilo za 9,3% nad slovenskim povprečkom. Maribor je takrat že imel nekaj industrije, v katero je pritegoval delovno silo samo iz bližnjih naselij. Takrat so imele občine Zrkovci, Hoče, Miklavž in Razvanje že manj od 50% kmečkega prebivalstva. Največ se ga je do tega leta ohranilo na vzhodnem in južnem delu polja, okrog 80 odstotkov.

Do leta 1953 je delež kmečkega prebivalstva močno upadel, vendar je bil povpreček 45,5% za vso Zg. Dravsko polje še vedno nad slovenskim. Na severnem in zahodnem delu polja se je število kmečkega prebivalstva zmanjšalo od 5345 na 3341 predvsem zaradi prekvalifikacije prebivalstva. Tod peljeta železnica in cesta, kar je pokrajino približalo mestu. Na zahodnem delu polja so travne površine največje, posestna struktura pa je bila manj ugodna kot na ostalih delih polja. Tukaj je že pred tem letom zrastle nekaj industrijskih objektov v Pragerskem, Račah, Hočah in Framu. V opekarne na Pragerskem, Račah in Razvanju so hodili domačini na delo samo toliko časa, dokler se jim niso odprla boljše delovna mesta v Mariboru. Na njihovih mestih so se zaposlili moški iz bolj oddaljenih krajev in domačinke. V tej panogi gospodarstva prevladujejo delovna mesta za nekvificirane delavce, razen tega pa je zaposlitev sezonska. Na vzhodnem delu Zg. Dravskega polja, kjer je posestna struktura najbolj ugodna, je ostal delež kmečkega prebivalstva do 1953. leta 55,5%. Nekoliko je upadel samo v bližini Ptuja, najvišji pa je ostal na osrednjem delu polja. Kar preko 70% je bilo kmečkega prebivalstva še na južnem delu polja, kjer se je število v kmetijstvu zaposlenih zmanjšalo enako kakor na vzhodu samo za 200 ljudi. Tako visok delež je tukaj ostal zaradi odseljevanja prakvificiranega prebivalstva.

Po letu 1953 je delež kmečkega prebivalstva še hitreje upadal, do leta 1961 na 36%. Do tega leta so se na Zg. Dravskem polju zaradi demografskih in gospodarskih sprememb že močno izoblikovala tri področja z različnimi razvojnimi

tendencami, še posebno pa z različno intenziteto le-teh. Prvo področje zajema naselja na severnem delu polja do Miklavža na vzhodu, medtem ko sega na zahodu ob cesti in železnici vse do obeh Polskav na jugu. Drugo področje obsega vzhodni del polja in naselja na najbolj vzpetem prodnem delu polja. Južno od tod je tretje področje, katerega naselja so zlasti na zahodu vsa na travnem svetu Čretov.

V naseljih na severnem in na vzhodnem delu polja je deagrarizacija najmočnejša, v več naseljih lahko govorimo že o urbanizaciji. Prebivalstvo se je prekvalificiralo do take mere, da je bilo leta 1961 v nekaterih naseljih (Sp. Hoče, Rogoza) kmečkega prebivalstva manj ko 10%. Večina mladega prebivalstva se je tukaj že prekvalificirala. Odseljevanje v mesto se je ustavilo, saj se je le to z razvojem motorizacije mestu približalo na četrto ure. Sem se doseljujejo nekmetje iz bolj oddaljenih krajev, veliko iz Medžimurja, ki nimajo s kmetijstvom nobene zveze. Ti pomenijo samo kupno moč za pridelke še preostalih kmetov. Poleg teh se semkaj v vedno večjem številu doseljujejo prebivalci Maribora, nemaleokrat se vračajo odseljeni domačini, ki si tukaj zeradijo hišo. V Rogozo se je iz Maribora priselilo do leta 1964 180 ljudi. Takšno število priseljenega in prekvalificiranega domačega prebivalstva povzroča spremembe v strukturi družin. V Rogozi je čistih kmečkih družin samo še 7, mešanih prav tako 7, medtem ko je nekmečkih 134. Podobno je v Slivnici, kjer je čistih kmečkih družin 11, mešanih 9 in nekmečkih 100.

Število družinskih članov kmečkih družin v naseljih na severnem in zahodnem delu polja je seveda majhno, starostna struktura teh pa izredno neugodna. V Rogozi je nad 46% aktivnih kmetov, starih nad 60 let, v Slivnici pa nad 41%. Posledica neugodne starostne strukture kmečkega prebivalstva se kažejo v opuščanju obdelovalnega zemljišča, v mestu bližjih naselij pa v prodajanju zemljišča priseljencem za gradnjo. Podobni procesi kakor v omenjenih naseljih se dogajajo v ostalih krajih tega področja, najbolj intenzivno v Miklavžu, Hočah, Hotinji vasi in drugod.

Številčno enako kakor v prvem področju se je kmečko prebivalstvo zmanjšalo na vzhodnem delu Zg. Dravskega polja, vendar je ostal delež še zmeraj visok, 42,5%. Kmetije so tukaj velike, preorientacija v intenzivno kmetovanje pa je ohranila močno kmečko strukturo. Veliko je tukaj še čistih kmečkih gospodarstev. V Staršah je na primer čistih kmečkih družin 27, mešanih 15 in nekmečkih 98. Kmetije tukaj ne prodajajo toliko zemlje za gradnjo kakor severno od tod. Doseljevanje je minimalno tudi zaradi večje oddaljenosti od Maribora in možnosti naselitve v njemu bližjih naseljih. Delež kmečkega prebivalstva je ostal v nekaterih naseljih tega področja izredno visok, nad 50%, najmanjši pa je v naseljih, bližjih Ptujju, in v kasneje nastalih Dobrovcah, Brunšvikju, Njivercah, kjer je dobrega obdelovalnega zemljišča najmanj. Zaradi močne usmerjenosti v

kmetijstvo pomagajo pri delu na kmetiji tudi otroci, ki so zaposleni izven kmetijstva. V Staršah je starostna struktura aktivnega kmečkega prebivalstva naslednja: od 18 do 40 let 40%, od 40 do 60 let 33,7% in starejših 22,1%.

Najmanj se je do leta 1961 zmanjšal delež kmečkega prebivalstva na južnem delu Zgornjega Dravskega polja, seveda če odštejemo povsem nekmečki naselji Pragersko in Kidričevo. Delež tega je znašal 1961. leta 53,7%, z obema imenovanimi naseljem skupaj pa 43,7%. Tukaj je spreminjanje socialne strukture prebivalstva po letu 1953 potekalo hitreje kakor drugod. Izven kmetijstva je zaposlenega več mladega prebivalstva, kar je seveda tudi posledica bližine Kidričevega in železnice, ki vodi skozi to področje. Aktivnega kmečkega prebivalstva je v Zg. Jablanah 35,8% med 18 in 40 leti starosti, med 40 in 60 let starosti 39,6% in starejšega 24,6%. Nekoliko bolj ugodna je starostna struktura aktivnega kmečkega prebivalstva v Starošincih, kjer je več njiv, osrednji del njivskega kompleksa pa so razdelili med kmete v progah. Velik delež kmečkega prebivalstva moramo tukaj pripisati močnemu odseljevanju. Doseljevanja v agrarna naselja v ta del pokrajine skoraj ni, temveč samo v Pragersko in Kidričevo. Redke novo nastale hiše so last domačinov in onih, ki so zaposleni v agrarnih središčih tega področja.

Spričo tolikšnega deleža izven kmetijstva zaposlenih je na Zg. Dravskem polju izredno živahna dnevna migracija delovne sile. Leta 1961 je bilo 55,3% aktivnega prebivalstva zaposlenega v kraju bivanja, v drugih krajih iste občine 23,4 odstotkov in v krajih drugih občin 21,3%. Prebivalstvo Zg. Dravskega polja je razen v Mariboru zaposleno tudi v nekaterih industrijskih obratih na polju samem, v Kidričevem, Račah, Pragerskem, Hočah, Razvanju in Framu, skupaj 2820 ljudi. V naštetih krajih je bilo leta 1961 zaposlenih 1629 domačinov, od tega najmanj v Kidričevem, samo 25,4% vseh. Preostalih 1191 zaposlenih se je v ta naselja dnevno vozilo na delo iz drugih naselij, medtem ko se je 858 ljudi iz teh naselij vozilo na delo v druge industrijske centre. Tako se tukaj dnevno pretaka delovna sila iz podeželja v industrijske centre, iz majhnih industrijskih centrov v večjega in obratno ter med malimi centri samimi. Posledice intenzivne dnevne migracije delovne sile se kažejo v kmetijskem gospodarstvu ter v razvoju majhnih centrov samih. Slednji so postali centralni kraj za določen del prebivalstva, kar je odvisno od stopnje razvosti centra. V središča kmetijskih organizacij in industrijskih obratov se selijo tudi razne terciarne dejavnosti.

Nastanek kmečkih naselij je bil na Zg. Dravskem polju vezan na ugodne prirodne pogoje ter na ugoden položaj glede na pripadajoče obdelovalno zemljišče. Kmečka naselja na vzhodnem delu polja ležijo nad ježo dravske terase, na zahodnem delu največkrat na glineno-illovnati terasi in ob poteh, na južnem delu pa na meji med

vlažnim svetom na jugu in sušnim prodnim na severu.

Skoraj vsa kmečka naselja so sestavljena iz štirih delov. Organsko povezan s starim kmečkim jedrom, ki se loči že na prvi pogled po svojih velikih kmetijah, je tisti del kočarjev in malih kmetov, ki je nastal zlasti v naseljih na južnem delu polja, na drugi strani vaške poti. Te hiše so zidali odseljeni otroci kmetov. Kjer vasi niso bile enovrstne, so zidali ti svoje domačije, ki so manjše od prvotnih in se od njih prav lepo razlikujejo,

Račah 234, Rogozi 103, Hotinji vasi 164, in Sp. Hočah 176. Se posebno močno je število hiš v teh naseljih porastlo po letu 1953, ko oddajajo kmetje zemljo za gradnjo tudi že v okviru ožje posesti. Naselja se širijo neodvisno od obdelovalnega zemljišča. Povsem nove četrti nastajajo tudi v naseljih na osredju polja, kjer gradijo izven kmetijstva zaposleni svoje hiše na robu naselij, na bivši gmajni ali bivšem gozdu, ki je bil občinska last. Do leta 1961 je število hiš narastlo v Dogošah na 168, Miklavžu 207, Račah 308, Rogozi 168, Ho-

Zgornje Dravsko polje

na enem od koncev vasi. Tem so se kasneje pridružile kočarjeve in drugega nekmečkenga prebivalstva. Takšne dele najdemo v vseh naseljih Zg. Dravskega polja (4) ter v vaseh na južnem delu polja z razdelitvijo zemljišča na proge (5), manjše takšne dele pa najdemo skoraj v vseh naseljih z izjemo Loke in Sturmova. V Sikolah, kjer se je takšen kočarski del posebno močno izoblikoval, je že sredi devetnajstega stoletja dobil značilno ime „forštat“ (Vorstadt). Tudi v vaseh blizu Maribora in Ptuja so nastali obsežni kočarski deli naselij, iz katerih je v omejeni mesti hodilo največ ljudi na delo.

Posledice deagrarnizacije in hitrih populacijskih sprememb pa se kažejo razen v izrabi zemljišča tudi v hitri rasti ter transformaciji naselij in hiš. Največ novih hiš povsem nekmečkenga tipa je na severnem delu Zg. Dravskega polja in v naseljih blizu železnice. Leta 1948 je bilo v Dogošah 92, Miklavžu 123, Račah 209, Rogozi 78, Hotinji vasi 124, Sp. Hočah 169 hiš. Do leta 1953 se je število hiš povečalo v Dogošah na 111, Miklavžu 141, tinji vasi 213, Sp. Hočah 221. Najmanj rastejo in

se transformirajo naselja na južnem delu polja, kjer zasledimo večjo rast izključno v bližini Ptuja.

Na severnem delu polja spreminjajo gospodarska poslopja svojo funkcijo; spreminjajo jih v garaže. Na južnem delu pa gospodarska poslopja tudi obnavljajo in to veliki kmetje z mlado delovno silo. Domačije srednje velikih kmetov z ostarelo delovno silo največkrat propadajo, nekdanji kočarji, ki so se že zgodaj zaposlili izven kmetijstva, pa si že postavljajo hiše povsem nekmečkenga videza, vendar nekoliko bolj skromne kakor prekvalificirani kmetje na severnem delu polja.

Zaradi tako močne transformacije kmečkih naselij lahko te razdelimo glede na stopnjo populacijskih, gospodarskih in fiziognomskih sprememb na naslednje skupine:

- a) polurbanizirana agrarna naselja;
- b) polagrarna naselja;
- c) agrarna naselja —
z močnimi znaki deagrarnizacije,
z začetnimi znaki deagrarnizacije.

S tem ko so nastajali v nekaterih naseljih obrtni in industrijski obrati, v drugih pa so se naselili sedeži kmetijskih organizacij, so se na Zg. Dravskem polju, za ožjo okolico, izoblikovali manjši centri. Po obstoječi klasifikaciji naselij (6) bi lahko na Zg. Dravskem polju opredelili Pragersko in Hoče za industrijsko upravna mikrocentra, Rače za agrarno upravni mikrocenter, Cirkovce, Lovrenc, Videm in Zg. Polskavo za agrarno upravne submikrocentre ter Kidričevo za industrijski mikrocenter.

Zg. Dravsko polje je primer pokrajine, ki je pod močnim vplivom velikega industrijskega centra. V Mariboru in Ptujju bližjih naseljih se že javlja urbanizacija, v bolj oddaljenih pa se vse bolj krepi deagrarizacija.

Kmetijstvo je tukaj v razkroju. Število kmečkega prebivalstva hitro upada, istočasno močno stari, zaradi česar primanjkuje delovne sile, manjša se pa tudi potreba po zemlji. Gradnja HC Srednja Drava in kanal zanjo sta kmetom vzela

preko 300 ha obdelovalnega zemljišča, kar bo ta proces še pospešilo. Zaradi takšnih tendenc družbenega razvoja so pogoji za podružbljenje zemlje ugodni, predvsem tam, kjer so velike sklenjene površine njivskega ali travnega sveta, in kjer so navedeni procesi najmočnejši.

LITERATURA:

1. Zgonik Mavricij: O toponomastiki Dravsko-Ptujskega polja, GO 1956—2, str. 40—41.
2. Karta Slovenije 1:500.000 (prof. dr. V. Bohinc in prof. F. Planina).
3. Zgonik Mavricij: Dravsko polje in njegovi sestavni deli. Proteus 1937—8, str. 173—177.
4. Melik Anton: Slovenija I., Ljubljana 1963.
5. Hešič Svetozar: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Ljubljana 1950.
6. Klemenčič Vladimir: Problemi gospodarsko geografske klasifikacije slovenskih naselij, GV 1960, str. 111—125.

DROBNE NOVICE

DRUGA SVETOVNA KONFERENCA O PREBIVALSTVU

Tridesetega avgusta letos se je v Beogradu pričelo desetdnevno zasedanje Svetovne konference o prebivalstvu, ki je bila pod pokroviteljstvom OZN. Na njej je sodelovalo blizu 1000 demografov z vseh predelov sveta, ki so se s poglobljenimi referati ter diskusijami dotaknili nekaterih najvažnejših vprašanj sodobnega človeštva: govorili in razpravljali so o nataliteti in mortaliteti, o migracijah prebivalstva, o možnostih naseljevanja posameznih predelov itd. Številni udeleženci iz nerazvitih dežel so prikazali sklop vprašanj, ki se javljajo v njihovih deželah kot posledica nagle rasti števila prebivalstva, močnega priliva podeželskega prebivalstva v mesta, ki se hitro razvijajo. Ze samo podatek, da se vsak dan prebivalstvo na svetu poveča za 170.000 novorojenčkov (ali letno za okrog 60 milijonov, kar presega na primer število prebivalstva v Veliki Britaniji ali v Zahodni Nemčiji), je vsega razmišljanja vreden. Ne navadno hitra, doslej v neslutnem obsegu stopnjevana rast prebivalstva na svetu se prav v današnjem času približuje tisti stopnji svojega razvoja, na kateri se lahko njegov današnji dramatični pa tudi nevarni značaj sprevrže v resnično katastrofo za človeški rod.

RAST ŠTEVILA PREBIVALSTVA PO KONTINENTIH

V zadnjem času vse pogosteje kot doslej beremo ali slišimo novice o takoimenovani „eksploziji prebivalstva“, ki je še prav posebno značilna za komaj izpod kolonializma ocvobojene narode in ljudstva Azije in Afrike ter Latinske Amerike. Zato si v prav kratkih obrisih oglejmo razvoj števila prebivalstva na zemlji.

Demografi so v sodelovanju z nekaterimi drugimi strokami (arheologijo, zgodovino itn.) prišli do zaključka, da je

v začetku neolitika (pred približno 10—15 tisoč leti) bilo na svetu le nekaj milijonov prebivalcev, s katerimi so bile obljudene že vse celine. Prehod človekove dejavnosti od lova in nabiralništva k živinorejskim in poljedelskim oblikam gospodarstva je spet nekoliko pospešil rast števila ljudi. V začetku našega štetja je bilo na svetu že okrog 150 do 200 milijonov ljudi, a leta 1000 okrog 300 milijonov. V tem času so bili mnogi predeli zemeljskega površja še neposeljeni ali pa zelo redko obljudeni, tako da je skoraj $\frac{2}{3}$ tedanjega življa prebivalo v Aziji. Demografi tudi domnevajo, da se je v začetku drugega tisočletja po n. št. povečevalo prebivalstvo le za nekaj stotink odstotka letno. V posameznih predelih sveta je tudi bila stopnja naraščanja števila ljudi zelo različna, saj so nanjo vplivale ne le zelo pogoste vojne, ampak tudi epidemije najrazličnejših boleznih pa lakote ter še druge nevesčnosti.

Temeljite spremembe v naraščanju števila ljudi so se pojavile v Evropi v začetku 18. stoletja in so se polagoma razširjale na druge kontinente. Te so bile vzročno povezane z industrijsko revolucijo, ko se začne tudi boj proti epidemijam, visoki otroški umrljivosti itd. Z ohranitvijo visoke rodnosti se je omogočila ne le pospešena rast števila ljudi v evropskih deželah, temveč tudi naraščanje števila prebivalstva v Ameriki in Avstraliji, kamor so pač bili usmerjeni vsi tedanji poglaviteni selitveni tokovi ljudi iz Evrope. In prav zaradi tega se je v razdobju 1750—1900 prebivalstvo Amerike povečalo kar dvanaajstkrat, v Evropi pa samo za trikrat. V tem stoletju zasledimo tudi v deželah Azije in Afrike pospešeno rast prebivalstva. To pa vpliva na spremembe v razporeditvi prebivalstva po posameznih območjih. Tako se je na primer delež prebivalstva Evrope (izven SZ) zmanjšal od 18,5% v letu 1900 na 13,7% v letu 1963 (vzrok je tudi v nižjem naravnem prirastku, v dveh svetovnih vojnah ter v množičnem izseljevanju). V istem razdobju pa se je delež afriškega prebivalstva povečal od 7,4% na 8,6%, ameriškega od 8,4 na 13,8% itd.